

Arbeid med voldsutsatte kvinner med etnisk minoritetsbakgrunn - erfaringer fra et kompetanseutviklingsprogram

Wenche Jonassen

NKVTS 2007

Nasjonalt kunnskapssenter
om vold og traumatisk stress a/s

Forord

Kompetanseutviklingsprosjektet, ”Arbeid med voldsutsatte kvinner med etnisk minoritetsbakgrunn”, startet opp høsten 2004 og avsluttes ved årsskiftet 2006/2007. Denne rapporten er en erfaringsoppsummering av prosjektet. Prosjektet ble utviklet av en arbeidsgruppe i samarbeid med fagpersoner fra Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (NKVTS).

Arbeidsgruppen har bestått av daglig leder for Oslo Krisesenter, Tone Skjelbostad (medlem høsten 2004), representant for Likestillings- og diskrimineringsombudet, Rachel Eapen Paul, psykiater Solveig Dahl og leder i Krisesentersekretariatet Tove Smaadahl (fra årsskiftet 2004/2005). Gruppen har spilt en vesentlig rolle for utformingen av kompetanseutviklingsprogrammet. NKVTS vil takke arbeidsgruppen for innsatsen.

Prosjektets referansegruppe har bestått av rådgiver Inger T. Risberg fra Sosial- og helsedirektoratet, rådgiver Line Lindsetmo fra Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet, rådgiver Signhild Nystad fra Utlendingsdirektoratet, leder i Norsk Krisesenterforbund, Vigdis Bratz, og daglig leder Heidi Eng, styremedlem i Krisesentersekretariatet. Takk til referansegruppen for nyttige innspill i løpet av prosjektperioden.

Fra høst 2004 til årsskiftet 2005-2006 fungerte filolog Kristin Aasmundsen i stillingen som prosjektkoordinator. Deretter gikk sosiolog Hanne Elisabeth Sogn inn i stillingen. Spesialpedagog Kari Svisdahl har hatt hovedansvaret for det pedagogiske opplegget i kursene. En takk til alle tre for omfattende innsats og givende samarbeid.

Oslo, januar 2007

Wenche Jonassen
Prosjektleder

Innhold

Forord	1
Tabelloversikt	3
1 Bakgrunn og organisering	4
1.1 Prosjektets bakgrunn og målsetting	4
1.2 Prosjektets organisering	5
1.3 Kostnader	6
2 Utformingen av programmet.....	7
2.1 Opprinnelige planer og endelig innhold.....	7
2.2 Gruppeveiledning	13
2.3 Hospitering	14
2.4 Underholdningsinnslag	14
3 Hvem deltok på ulike tilbud i programmet?	16
3.1 Kursdeltakerne	16
3.2 Tjenester representert på kursene	17
3.3 Ønske om gruppeveiledning	20
3.4 Ønske om hospitering	20
3.5 Noen fikk ikke delta på programmet.....	21
4 Deltakernes evaluering.....	22
4.1 Styrke og svakheter i kursprogrammet.....	22
4.2 Vurdering av veiledningen	23
4.3 Utbytte av hospitering	25
4.4 Nettverksbygging	25
5 Forbedringspotensialer.....	27
5.1 Innledning	27
5.2 Rekruttering av kursdeltakere	27
5.3 Nettverksbygging og samarbeid.....	27
5.4 Involvering av minoritetsspråklige i programmet.....	28
5.5 Mediefokus.....	28
6 Videreføring av kompetanseutvikling – anbefalinger.....	30
6.1 Modell egnet for gjentakelse.....	30
6.2 Anbefalinger.....	30
6.3 Skriftlig veileder	32
6.4 Konklusjon	33
Litteraturliste	34
Vedlegg 1 Litteraturtips for kursdeltakerne.....	35
Vedlegg 2 Evalueringsskjema	37

Tabelloversikt

Tabell 3.1	<i>Kursdeltakelse i forhold til antall utsendte kursinnbydelser fordelt på fylker</i>	17
Tabell 3.2	<i>Tjenester, etater og organisasjoner som var representert på kursene</i>	18
Tabell 3.3	<i>Innslaget av fagfolk fra ulike tjenester til stede på kursene. Prosent (N=424)</i>	19
Tabell 3.4	<i>Påmeldte til gruppeveiledning etter endt kurs og antall grupper opprettet</i>	20
Tabell 4.1	<i>Gjennomsnittsskåre for deltakernes utbytte av kursene i 2005 og 2006. Verdi 1=I svært liten grad, 2=I liten grad, 3=Både/og, 4=I ganske høy grad, 5=I svært høy grad (N=)</i>	23

1 Bakgrunn og organisering

1.1 Prosjektets bakgrunn og målsetting

I statsbudsjettet for 2004 går det fram at voldsutsatte kvinner med innvandrerbakgrunn skal vies større oppmerksomhet (Barne- og familiedepartementet, 2003).¹ Erfaringene fra krisesentrene og andre hjelpetjenester tyder på at disse kvinnene befinner seg i en spesielt vanskelig situasjon, som i mange tilfeller krever andre og mer omfattende tiltak enn tilfellet er for kvinner med etnisk norsk bakgrunn (Skogøy, 2003). I statsbudsjettet påpeker BFD at kvinner med innvandrerbakgrunn ofte mangler nødvendig nettverk og informasjon om sine rettigheter, blant annet at det etter norsk lov ikke er lov for menn å slå kvinner.

BFD går i det samme statsbudsjettet inn for å sørge for styrket kompetanse ved krisesentrene, slik at de kan håndtere nye krav og behov fra brukergrupper. En av gruppene er voldsutsatte kvinner med innvandrerbakgrunn. Departementet ville i den sammenheng starte et toårig prosjekt som kunne tilføre ny kompetanse og kunnskap til krisesentrene. Tanken var at prosjektet skulle forankres ved ett krisesenter, men at en i tillegg skulle nyttegjøre seg erfaringer fra andre krisesentre, og at det deretter skulle skje kompetanseoverføring til de øvrige krisesentrene.

Da denne målsettingen dukket opp i regjeringens handlingsplan "Vold i nære relasjoner" (2004-2007), hadde tiltak 16 følgende ordlyd (Justis- og politidepartementet, 2004-2007; NOU, 2003):

"Det skal iverksettes et prosjekt for å tilføre krisesentrene og det lokale hjelpeapparatet kompetanse og kunnskap om voldsutsatte innvandrerkvinnens behov. Et opplæringsprogram skal utvikles, gjennomføres og evalueres. Det legges opp til at opplæringen skal videreføres etter prosjektets avslutning."

I 2004 ga Barne- og familiedepartementet NKVTS i oppdrag å iverksette tiltaket. Seinere overtok Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir) som oppdragsinstans.

Prosjektperioden har vart i to og et halvt år med gjennomføring av 10 kurs i ulike deler av landet, med påfølgende veiledning og i noen tilfeller hospitering ved krisesenter. I denne rapporten gjøres det rede for utformingen og erfaringene med kompetanseutviklingsprosjektet.

¹ I følge Statistisk sentralbyrå innebærer begrepet "innvandrer" person med to utenlandskfødte foreldre (<http://www.ssb.no/emner/00/00/10/innvandring/main.shtml>)

1.2 Prosjektets organisering

Prosjektets spede begynnelse skjedde i form av et møte i BFD i mars 2004, der representanter for BFD, fra Seksjon for vold, familievold og seksuelle overgrep og Seksjon for tvungen migrasjon og flyktninghelse fra NKVTS, sammen med ledere av krisesenterorganisasjonene og daglig leder for Oslo Krisesenter var til stede for å tenke høyt omkring hvordan et slikt prosjekt kunne utformes.

1.2.1 Prosjektledelse

Kompetanseutviklingsprogrammet ble utformet som et prosjekt med en sosiolog/forsker fra NKVTS som prosjektleder og med en person i full prosjektkoordinatorstilling fra 1.10.04, da prosjektet for alvor kom i gang. I planleggingsfasen (høsten 2004) arbeidet medarbeideren i full stilling, deretter i halv stilling (I 2005) og siste året (2006) i 30 prosents stilling.

1.2.2 Arbeidsgruppe

Prosjektet hadde en arbeidsgruppe bestående av representanter med fagkompetanse på området voldsutsatte kvinner med etnisk minoritetsbakgrunn.² Gruppen hadde som oppgave å komme med innspill til det faglige innholdet i prosjektet og bidra med substans og nettverkskunnskap på feltet. Medlemmene i gruppen besto i daglig leder for Oslo Krisesenter, Tone Skjelbostad, en representant fra Likestillings- og diskrimineringsombudet, Rachel Paul, og en overlege på Avdeling for forskning og undervisning, Klinikk psykiatri, Ullevål universitetssykehus, Solveig Dahl. Da krisesenterets representant gikk ut av gruppen ble hun erstattet med lederen for Krisesentersekretariatet, Tove Smaadahl. Arbeidsgruppen hadde relativt hyppige møter i prosjektets utformingsfase. Etter hvert ble møtehyppigheten redusert. Alle medlemmene i arbeidsgruppen deltok på ett eller flere kurs. To av gruppens medlemmer var innledere på kurset i 2005.

1.2.3 Referansegruppe

En referansegruppe med representanter fra ulike direktorat og krisesentrene organisasjoner har fulgt prosjektet og har vært holdt orientert om prosjektets retning og framdrift. Gruppen har hatt møter to ganger i året og har bestått av rådgiver Line Lindsetmo fra Bufdir, rådgiver Inger T. Risberg fra Sosial- og helsedirektoratet, rådgiver Signhild Nystad fra Utlendingsdirektoratet, daglig leder ved Gjøvik krisesenter Heidi Olden Eng fra Krisesentersekretariatet og daglig leder ved Follo krisesenter, Vigdis Bratz fra Norsk Krisesenterforbund. Fire av gruppens fem medlemmer har deltatt på todagers kurset.

² Med begrepet "minoritet" vil vi i denne sammenhengen forstå personer med ikke-vestlig bakgrunn.

1.2.4 Pedagogstøtte

Prosjektet knyttet til seg pedagog Kari Svisdahl, som ble gitt et overordnet ansvar for det faglige innholdet i kursene. Kursene utgjorde hovedtyngden av kompetanseutviklingsprogrammet. Svisdahl har erfaring fra arbeid med personell i tilknytning til humanitært arbeid i uland og har kompetanse på kulturforståelse og kommunikasjon. Svisdahl har i tillegg egen erfaring som hjelpepersonell i utviklingsland.

1.3 Kostnader

Det ble i utgangspunktet gitt en ramme på 2,5 millioner kroner til planleggingen og gjennomføringen av prosjektet. Prosjektkoordinator hadde full stilling i planleggingsfasen av prosjektet (høsten 2004) og halv stilling det første året prosjektet pågikk (2005). I det andre prosjektåret var prosjektkoordinator i 30 prosents stilling. Prosjektleder har ikke vært lønnet av prosjektmidler. Prosjektet har per 30. november 2006 hatt følgende utgifter:

Planlegging høst 2004:	121.000 kroner
Drift 2005:	655.000 kroner
Drift per 30. november 2006:	822.000 kroner
Totalt:	1.598.000 kroner

Per 30. november gjenstår det 822.000 kroner på prosjektet. Vi har, når dette skrives, ikke mottatt faktura for veiledning av deltakere på de tre siste kursene. Det ser ut til at to kritesentermedarbeidere vil benytte hospiteringsordningen. Kostnadene er i alle tilfeller blitt lavere enn først antatt. Det skyldes både at vi har fått gode avtaler med de konferansestedene vi har benyttet, flere av foredragsholderne har holdt innlegg uten honorar, flyprisene er blitt lavere, og få kritesentre har benyttet hospiteringsordningen. Restbevilgningen vil bli benyttet til å utarbeide en veileder for kritesentre og andre tjenester som arbeider med voldsutsatte kvinner med minoritetsbakgrunn. I tillegg har NKVTS en ide om å lage en konferanse omkring problemstillinger som står sentralt i dette feltet.

2 Utformingen av programmet

2.1 Opprinnelige planer og endelig innhold

Etter det første idémøtet mellom BFD, krisesenterorganisasjonene, Oslo krisesenter og NKVTS om prosjektet, ble representanten fra Oslo krisesenter bedt om å komme med en skisse til hvordan et kompetanseutviklingsprogram kunne utformes. Representanten tok utgangspunkt i St.prp.nr1 2003-2004 og fra NOU 2003:31, Retten til et liv uten vold. Menns vold mot kvinner i nære relasjoner der det ble tatt utgangspunkt i at kompetanseutviklingsprogrammet skulle bestå i at krisesentre med begrenset kunnskap om målgruppen, innvandrerkvinner, skulle få overført kompetanse fra krisesentre med mye erfaring med målgruppen. Føringsene fra BFD (brev av 19.3.2004) tilsa imidlertid at kompetanseutviklingsprogrammet også skulle sikte seg inn på 1. og 2.linjetjenesten i tillegg til krisesentrene.

I skissen ble det foreslått at opplæringsprogrammet burde inneholde temaer om hvordan man kan snakke om vold, reguleringsteknikker i samtaler, sikkerhetsarbeid, vurdering av trusselbildet, normale reaksjoner på vold, arbeid med PTSD, mestre gjenopplevelser, psykoedukativt arbeid, endringsprosesser, kriseintervensjon, oppfølging av kvinner etter opphold på krisesenter, å være mor i krise, mor/barns behov, barn vitne til vold, sekundærtraumatisering. Prosjektplanen gikk ut på at opplæringen skulle gjennomføres via fem kurs, hvert med seks kursdager, som skulle legges opp med forelesninger, rollespill og gruppearbeid. Det ble også foreslått gruppeveiledning av lokale veiledere to ganger i løpet av året i de to årene prosjektet skulle vare. I tillegg var det forslag om å hospitere på krisesenter med mye erfaring med målgruppen med varighet i inntil tre måneder.

Etter drøftinger kom planleggingsgruppen fram til et opplegg som hadde noe strammere tidsrammer enn slik man tenkte i utgangspunktet.

Det første kompetanseutviklingsprogrammet ble iverksatt i februar 2005, som et pilotprosjekt. Pilotprosjektet dannet grunnlaget for hvordan det videre programmet for de ni påfølgende kursene ble gjennomført. Til sammen deltok 422 personer i programmet.

2.1.1 Tre moduler

Den opprinnelige ideen om at dette skulle være et kompetanseutviklingsprosjekt både for medarbeidere på krisesentrene og ansatte i andre tjenester som kommer i kontakt med målgruppen,

fordret et opplegg med en noe mer begrenset utforming. Prosjektet tok imidlertid utgangspunkt i de tre elementene eller modulene som ble foreslått i den opprinnelige prosjektskissen:

1. To dagers kurs for krisesenteransatte og aktuelle samarbeidspartnere
2. Gruppeveiledning av kursdeltakere i etterkant av kurset
3. Muligheter for 1 til 2 ukers hospitering på krisesentre med omfattende erfaring med voldsutsatte kvinner med minoritetsbakgrunn

Kurs om arbeid med voldsutsatte kvinner med minoritetsbakgrunn

Kurset gikk over to dager og var gratis. Deltakerne måtte imidlertid dekke reise og opphold selv. Kurset hadde som mål å tilføre deltakerne praktisk anvendbar kunnskap i deres arbeid med målgruppen.

Kurset hadde tre hovedtema: a) Kulturkunnskap, b) juridiske problemstillinger med spesiell relevans for kvinner fra etniske minoriteter og c) konkrete arbeidsmåter i forhold til målgruppen.

Gruppeveiledning

Veiledning i gruppe etter endt kurs var gratis og foregikk i tre omganger. Hver veiledning varte i 3 x 45 minutter. Hovedregelen var at deltakerne selv måtte dekke reiseutgifter i forbindelse med veiledningene. Prosjektet dekket utgifter til veileder, leie av veiledningslokaler og kaffe til deltakerne. Gruppene hadde maksimalt 7 deltakere i tillegg til veileder.

Hospiteringsordning

I 2005 hadde prosjektet avtale med Oslo krisesenter (OK) om hospiteringsordning. Tilbudet besto av innføring i hvordan krisesenteret arbeider med kvinner og barn, og hospitantene fikk være til stede sammen med brukernes hovedkontakt i samtaler med brukerne (kvinnene). En person ved OK fikk ansvaret for hospitantene. Det ble i utgangspunktet lagt opp til hospitering over to uker. Det viste seg at de som ønsket å være med på ordningen mente det var tilstrekkelig med en uke. Krisesentre som ville være med på ordningen fikk dekket hospiteringsbeløpet, som var på 3000 kroner per person per uke, av prosjektet. Personer fra andre tjenester som ville benytte ordningen, måtte dekke dette beløpet og andre omkostninger selv. Krisesentrene som benyttet ordningen måtte i utgangspunktet selv dekke reise og opphold.

2.1.2 Kursinnhold

Kursinnholdet ble utarbeidet av arbeidsgruppen. Det ble vektlagt at innholdet i kurset i så stor grad som mulig skulle være praktisk rettet, det vil si utformet på en måte som gjorde at kursdeltakerne kunne anvende kunnskapen i det daglige arbeidet i de respektive tjenestene.

Under planleggingen av programmet sendte vi ut en forespørsel til alle de 50 krisesentrene og til de 27 familievoldskoordinatorerne knyttet til politidistriktene om hvilke tema de ønsket skulle inn i

kursprogrammet. Kun fem krisesentre og to familievoldskoordinatorer svarte. De ønsket å få belyst tema som kulturforståelse og kvinnesyn i ulike religioner/kulturer, ønsket kunnskap om trusselvurderinger, synet på barn og barneoppdragelse i andre kulturer, og ønsket kunnskap om tverretattlig samarbeid i denne typen saker. Et krisesenter ønsket også kunnskap om hvordan skrive profesjonelle krisesenterfaglige rapporter i saker som gjelder kvinner med etnisk minoritetsbakgrunn.

Arbeidsgruppen hadde også en intensjon om å trekke inn foredragsholdere med etnisk minoritetsbakgrunn – fagfolk eller andre tilsatt i offentlig eller privat/frivillig virksomhet. Dette skulle vise seg å bli vanskelig. Vi kontaktet flere innvandrersorganisasjoner for kvinner. Det syntes å være relativt få aktuelle kandidater som kunne bidra med fagkunnskap på dette feltet, og de fleste av de vi kontaktet, ønsket ikke å bidra, eller unnlot å svare på våre henvendelser.

Det første kurset ble holdt i Østfold i av februar 2005. Det ble iverksatt som et pilotprosjekt, der det kunne høstes erfaringer for utformingen av øvrige arrangement (det var lagt opp til 10 ulike arrangement i ulike deler av landet). Programmet hadde følgende utforming:

ProgramTorsdag 10. februar:

- 09:00 – 10:00: Registrering og kaffe
 10:00 – 10:10: Velkommen. Prosjektleder Wenche Jonassen, NKVTS
 10:10 – 10:45: Voldsutsatte kvinner med minoritetsbakgrunn – hva vet vi?
 Kriminolog og filosof Rachel Eapen Paul, tidligere medlem
 i Kvinnevoldsutvalget
 10:45 – 11:00: Pause
 11:00 – 11:45: Vilkår for og virkninger av oppholdstillatelse i Norge.
 Rådgiver og jurist i Utlendingsdirektoratet Terje Bjøranger
 11:45 – 12:00: Pause
 12:00 – 12:45: Kjønnssforestillinger i islam. Cand. polit. Mona Abdel-Fadil
 12:45 – 13:45: Lunsj
 13:45 – 18:00: Flerkulturell forståelse og kommunikasjon - gruppearbeid
 og plenumsesjoner. Pedagogisk veileder Kari Svisdahl
 19:00: Middag

Fredag 11. februar:

- 09:00 – 09:40: Juridiske problemstillinger i forbindelse med skifte av
 identitet, tvangsekteskap, kjønnslemlestelse etc. Advokat
 Eva Frivold, tidligere medlem i Kvinnevoldsutvalget
 09:40 – 09:50: Kort pause
 09:50 – 10:30: Ut av isolasjonen. Lege Arild Aambø, Nasjonalt
 kompetansesenter for minoritetshelse (NAKMI) og
 konsulent Khadouj Adhdhar, Primærmedisinsk verksted
 10:30 – 10:45: Pause
 10:45 – 11:15: Ut av isolasjonen fortsetter
 11:15 – 11:30: Pause
 11:30 – 12:15: Arbeid med voldsutsatte kvinner med minoritetsbakgrunn.
 Leder for Oslo krisesenter Tone Skjelbostad. Gruppearbeid
 og plenumsesjoner
 12:15 – 13:15: Lunsj
 13:15 – 15:45: Arbeid med voldsutsatte kvinner fortsetter
 15:45 – 16:00: Oppsummering ved krisesentrene i Østfold

Alle kursdeltakerne ble bedt om å evaluere kurset. Evalueringen resulterte i at vi tok ut innslaget om kjønnssforestillinger i islam, reduserte antall tema slik at de som ble beholdt fikk bedre plass og ga rom for litt lengre pauser mellom forelesningene. Erfaringene fra første kurs var imidlertid så positive at programmet stort sett ble beholdt i sin opprinnelige form og i den grad det lot seg gjøre, med de samme innledeerne.

Etter hvert gikk noen innledere ut av kursprogrammet, mens andre kom inn. Det var imidlertid ikke store endringer i kursinnholdet i løpet av de to årene prosjektet pågikk. Siste kurset som ble gjennomført i kompetanseutviklingsprogrammet hadde følgende innhold:

ProgramMandag 6. november

- 08:30 – 09:00: Registrering og kaffe
 09:00 – 09:10: Velkommen! Prosjektleder Wenche Jonassen, NKVTS
 09:10 – 09:40: Forskningsbasert kunnskap om voldsutsatte kvinner med etnisk minoritetsbakgrunn. Sosiolog og seksjonsleder ved NKVTS Wenche Jonassen
 09:40 – 09:50: Pause
 09:50 – 12:30: Flerkulturell kommunikasjon – plenumssesjoner og gruppearbeid. Pedagogisk veileder Kari Svisdahl
 12:30 – 13:30: Lunsj
 13:30 – 14:40: Tvangsekteskap og æresrelatert vold – UDIs kompetanseteam. Rådgiver og jurist i Utlendingsdirektoratet Terje Bjøranger
 14.40 – 14.50: Pause
 14:50 – 16:00: Minoritetskvinner mellom to kulturer – sett i et helseperspektiv. Leder for IMDi Nord Eva Khan
 19:00: Middag

Tirsdag 7. november

- 08:30 – 09:30: Juridiske problemstillinger angående voldsutsatte kvinner med etnisk minoritetsbakgrunn. Advokat Monica Lindbeck
 09:30 – 09:45: Pause
 09:45 – 12:00: Arbeid med voldsutsatte kvinner med etnisk minoritetsbakgrunn – førstehjelp for vestlig utdannede hjelpere. Om relasjonsarbeid, traumer, vold og etnisitet - Plenumssesjoner og gruppearbeid. Psykolog Judith van der Weele og psykolog Harald Jørgensen, Alternativ til vold.
 12:00 – 13:00: Lunsj
 13:00 – 15:00: Arbeid med voldsutsatte kvinner fortsetter
 15:00: Avslutning

En sammenligning av første og siste (10.) kursprogram viser at innholdet i kurset i all hovedsak var de samme temaene gjennom hele programperioden.

2.1.3 Pedagogisk tilrettelegging

Innleggene fra de ulike bidragsyterne ble fulgt opp av pedagogen som ble tilknyttet prosjektet. Det vil si at de som ønsket det fikk hjelp til å forbedre innholdet i innleggene og enkelte fikk hjelp til å lage tydelige powerpointpresentasjoner. Før første kurs gikk av stabelen kontaktet pedagogen alle innleiderne for å sikre at innleggene ikke overlappet hverandre og var relevante i forhold til hovedtemaet.

Pedagogen hadde i løpet av kursene ansvaret for å bidra til å belyse ulike tema ved å stille spørsmål når dette i liten grad ble gjort fra deltakernes side, og steppet også inn ved noen anledninger når foredragsholdere ikke dukket opp, eller det måtte skje uforutsette endringer i programmet.

2.1.4 Opprettelse av faglige nettverk

Et viktig formål med kurset var å få fagfolk på tvers av tjenester til å bli kjent med hverandre og få innblikk i hva andre tjenester kunne bidra med når det gjaldt problematikken, voldsutsatte innvandrerkvinner. Det ble dermed lagt vekt på å sette sammen gruppene slik at personer som arbeidet i de samme områdene skulle gjøre gruppearbeid i samme gruppe. Prosjektets pedagog hadde ansvaret for tilretteleggingen av gruppearbeid og sammensetningen av grupper som ville fremme nettverksbygging. I noen tilfeller var dette vanskelig å få til, fordi det manglet deltakere fra sentrale tjenester fra visse områder. Dermed måtte en finne minste felles multiplum når det gjaldt geografisk tilhørighet og profesjonsbakgrunn for den enkelte gruppe. I gruppearbeidet som fulgte innlegget om flerkulturell kommunikasjon, ble det, i samarbeid med krisesentrene utarbeidet case om voldsutsatte innvandrerkvinner som var utgangspunkt for gruppearbeidet.

2.1.5 Godkjenning av kurs som etterutdanning

Det var i forkant søkt om godkjenning av kurset som kompetansegivende/meritterende av Den norske Lægeforening, Norsk Psykologforening og Den norske advokatforening. Dette ble det opplyst om i kursinnbydelsen for de første kursene. Spesialitetskomiteen i allmenntilleggsmedisin godkjente kurset med 18 poeng som emnekurs/klinisk emnekurs i psykiatri til videre- og etterutdanningen. Prosjektet fikk imidlertid aldri svar fra Norsk Psykologforening. At kurset var godkjent som meritterende av Den norske Lægeforening syntes ikke å ha noen markant innvirkning på legers deltakelse på våre kurs. Til sammen var to av i alt 422 deltakere i løpet av de to årene programmet pågikk, leger.

2.1.6 Samarbeid med lokale krisesentre

Krisesentrene står sentralt i problematikken om voldsutsatte kvinner med minoritetsbakgrunn. Det var derfor viktig å få trukket sentrene inn i gjennomføringen av kursene. I tillegg til at krisesentrene ble bedt om å komme med innspill til kursets faglige innhold, tok prosjektet kontakt med de daglige lederne ved krisesentrene i Østfold, i forbindelse med første kurs, og fikk dem til, i samarbeid med prosjektets pedagog, å lage case om voldsutsatte kvinner med minoritetsbakgrunn. De daglige lederne i dette området ble også bedt om å gjøre en oppsummering av nytteverdien ved kursets avslutning. Vi opplevde at denne siste oppgaven ble noe tyngende for krisesenterrepresentantene, som syntes det var vanskelig på stående fot å være med på å oppsummere erfaringene fra kurset. Ideen ble derfor droppet ved de påfølgende kursene.

2.1.7 Foredragsnotater

Etter hvert kurs ble innleggene fra kursprogrammet lagt ut på NKVTS' hjemmesider. Enkelte forelesere reservert seg mot dette og delte i stedet ut powerpointpresentasjonene i papirversjon på kursene.

2.1.8 Anbefalt litteratur

Kursarrangørene utarbeidet en liste over relevant litteratur i forbindelse med arbeid med voldsutsatte kvinner med minoritetsbakgrunn. Etter hvert som det kom ny litteratur på området, ble lista stadig lengre. Det var imidlertid en utfordring å finne publikasjoner som kunne være matnyttig for praktikere i feltet (se Vedlegg 1).

2.2 Gruppeveiledning

På kursene fikk deltakerne tilbud om å delta på veiledning i tverrfaglige grupper på inntil syv personer. Tilbudet om veiledning hadde litt ulik utforming, alt etter hvem som skulle stå for veiledningen og hvor det skulle foregå. Følgende er et eksempel på den teksten som lå i mappene på kurset som ble holdt for krisesentrene i Akershus i begynnelsen av juni 2005.

Veiledning i saker som gjelder arbeid med voldsutsatte kvinner med etnisk minoritetsbakgrunn

Som en oppfølging av kurset vil det bli gitt tilbud om veiledning i saker som gjelder voldsutsatte kvinner med etnisk minoritetsbakgrunn. Veileder er Sigrun Nilsen som har doktorgrad i sosialt arbeid og som tidligere har arbeidet som prosjektveileder for Brobyggerprosjektet ved Oslo krisesenter.

For å delta i veiledningsgruppe er det en forutsetning at man gjennom jobben er i kontakt med målgruppen. Veiledningen vil dreie seg om problemstillinger knyttet til kulturell forståelse, kommunikasjon og relasjoner. Veiledningen kommer ikke til å være saksveiledning, det vil si veiledning på saksbehandling (lover, regler, tolkninger av disse etc.). Deltakerne skal selv forberede problemstillinger knyttet til enkeltsaker for veiledningen, som vil foregå i grupper på maksimalt 7 personer.

Det vil bli gitt i alt tre gruppeveiledninger som hver vil vare i tre timer. Første veiledning er satt til fredag 9. og 30. september, og fredag 21. oktober 2005 og vil foregå i Kommunenes sentralforbund, Haakon VII gate 9, Oslo. De som melder seg på vil få nærmere beskjed om tidspunkter for veiledningen.

Fyll ut og lever inn slippen under dersom du er interessert i å delta i en veiledningsgruppe, så vil du bli kontaktet av oss.
Wenche Jonassen

De som var interessert i et slikt tilbud, fylte ut slippen og leverte den til kursarrangørene. Vi sørget så for å formidle navn og adresser til den eller de som skulle stå for veiledningen.

Fagfolk fra psykiatri, familievern, sosialt arbeid, psykososiale team for flyktninger og fra de regionale ressursentrene om vold, traumatisk stress og selvmordsforebygging var veiledere i prosjektet.

2.3 Hospitering

Tilbudet om hospitering var i 2005 knyttet til Oslo Krisesenter. For de som deltok på kurs i 2006 gjaldt tilbudet hospitering på Follo krisesenter i Ås eller Krisesenteret i Vest-Agder i Kristiansand. Tilbudet ble lagt i kursmappene og hadde følgende ordlyd (gjaldt kurset i Akershus, juni 2005):

Hospiteringsordning ved Oslo Krisesenter

En del av kompetanseutviklingsprosjektet om voldsutsatte kvinner med minoritetsbakgrunn består i muligheter for hospitering ved Oslo Krisesenter i en eller to uker, etter behov.

Kunnskap om voldsutsatte kvinner med etnisk minoritetsbakgrunn

Oslo Krisesenter er det største krisesenteret i Norge og har lang og omfattende erfaring med voldsutsatte kvinner med minoritetsbakgrunn. I 2004 bodde over 200 kvinner med etnisk minoritetsbakgrunn på senteret.

Opplegg

Oslo Krisesenter forbereder et hospiteringsopplegg med muligheter for å ta inn flere hospitanter samtidig. Hospitantene får møte senterets daglige leder og barnekoordinatorene og får orientering om senterets rutiner og arbeidsmåter. I tillegg vil hospitantene få delta i krisesenterets samtaler med kvinnene og få være til stede i miljøet på senteret. Hvis det holdes kurs på senteret i hospiteringsperioden, vil hospitantene få delta. Det vil bli utpekt en person som skal ha ansvaret for hospitantene den tiden de er på senteret.

Kostnader

Ordningen koster 3000 kroner per hospitant per uke. Krisesentre som ønsker slik hospitering vil få dekket en plass per senter av prosjektet. Det forutsettes at sentrene selv dekker reise og eventuelt opphold i hospiteringsperioden. Andre tjenester må selv dekke alle utgiftene til hospitering.

Oppstart og påmelding

Ordningen starter opp i september 2005. Den enkelte tjeneste må selv ta kontakt med Oslo Krisesenter, telefon 22374700 eller på e-post: postmaster@oslokrisesenter.no for å gjøre avtale om tidspunkt for hospiteringen.

Krisesentre som deltar på hospiteringsordningen sender melding om dette til Wenche Jonassen, NKVTS, telefon: 22595508 eller e-post: wenche.jonassen@nkvts.unirand.no når avtale er inngått med Oslo Krisesenter.

2.4 Underholdningsinnslag

Det er kanskje noe uvanlig at underholdningsinnslag i forbindelse med kursvirksomhet blir gjenstand for oppmerksomhet. På fire av de fem kursene som ble holdt på Østlandet brukte vi en norsk-afrikansk gruppe, Queendom, som "skreddersydde" underholdningsinnslag som på ulike måter berørte temaet vi hadde oppe på kurset. Innslaget ble en viktig del av innlevelsen i problematikken kurset tok opp og hadde dermed en positiv betydning for kurset som helhet.

I tilknytning til kurset vi holdt for Sørlandet benyttet vi Kristiansand Dameteater, som hadde satt sammen et eget underholdningsprogram som relaterte seg til tematikken på kurset. Dette føyde seg på en befriende måte inn i kursets innhold. Ved de øvrige stedene vi holdt

kurs, var vi ikke i stand til å finne underholdningskrefter som hadde spesiell relevans for problematikken.

3 Hvem deltok på ulike tilbud i programmet?

3.1 Kursdeltakerne

Kurset hadde som målgruppe krisesentrene og deres samarbeidsparter. Sett fra en pedagogisk synsvinkel, burde kursene ikke hatt flere enn vel 20 deltakere. Et slikt antall ville ha gitt muligheter for at kursdeltakerne ble bedre kjent og ville ha gitt et gunstig klima for læring. Arbeidsgruppen tok likevel en beslutning om at det kunne gis rom for inntil 50 deltakere. Begrunnelsen var blant annet at hvert kurs skulle sentreres rundt 5-6 krisesentre, noen færre i folkerike områder og noen flere i områder med mindre befolkning. Vi ønsket at representanter for ulike tjenester som krisesentrene samarbeidet med og andre aktuelle tjenester skulle delta på kursene. På kurs med stor pågang ble det derfor satt en grense på maksimalt tre deltakere fra hvert krisesenter.

I og med at krisesentrene er ulikt geografisk fordelt, betydde det at vi hadde relativt store utsendelser av invitasjoner til enkelte kurs, og mer begrensede til andre.

Invitasjonene ble sendt ut til krisesentre, advokater, flyktning- og innvandrrelaterte tjenester (statlige mottak, kommunale flyktningkontor, voksenopplæring, flyktningshelsetjenester etc.), barneverntjenester, barnevernvakt, boligkontor, ulike psykiatritjenester for barn og voksne (både 1. og 2.linjetjenester), sykehus, voldtekstmottak, familievernkontor, politiet og familievoldskoordinatorne, fengselstjenester, forskningsinstitusjoner, kompetansesentre, frivillighetsentraler, fylkesleger, fylkesmenn (helseavdeling), trygdekontor, helsestasjoner, relevante avdelinger ved høyskoler og universitet, incestsentre, oppvekst og kulturetater, kommune/bydelsleger, relevante frivillige organisasjoner (for eks. selvhjelp for flyktninger og innvandrere), pedagogisk psykologiske tjenester, rådgivningskontor for kriminalitetsofre, sosialkontor og tolketjeneste.

Vi forutsatte at adressatene sendte innbydelsene videre til aktuelle personer innen egen tjeneste. Vi hadde imidlertid ingen garanti for at dette skjedde, og vi har i etterkant fått høre fra en del interesserte fagpersoner at innbydelsen aldri ble gjort kjent i deres etat.

Tabell 3.1 *Kursdeltakelse i forhold til antall utsendte kursinnbydelser fordelt på fylker*

Fylker som fikk kursinnbydelser	Antall innbydelser	Antall deltakere	Prosentandel deltakere
Østfold	256	49	20
Akershus	409	25	6
Hedmark, Oppland	419	39	9
Oslo	510	51	10
Buskerud, Vestfold	598	38	6
Aust- og Vest-Agder, Telemark, Rogaland	1127	68	6
Møre og Romsdal, Sør- og Nord-Trøndelag	1134	52	5
Troms, Finnmark	652	35	5
Nordland	601	32	5
Hordaland, Sogn og Fjordane	854	33	4
Totalt	6101	422	7

Det var unntaksvis at kurspåmeldingene overskred 50 personer. I tilfeller der kursene dekket store geografiske områder med mange kommuner ble det åpnet opp for at flere personer fikk delta på kursene. Ett av kursene dekket fire fylker, som til sammen dekker fem krisesentre. Kun ett krisesenter i hvert av fylkene, Vest-Agder, Aust-Agder og Telemark. Rogaland har tre sentre. Disse fylkene omfatter svært mange kommuner, og det endte med at 68 personer deltok på dette kurset.

Som det går fram av Tabell 3.1 var oppslutningen, sett i forhold til antall utsendte innbydelser, høyest i Østfold og lavest i Hordaland og Sogn og Fjordane.

3.2 Tjenester representert på kursene

Følgende oversikt over tjenester, etater og organisasjoner deltok på kursene og viser et bredt spekter av mulige samarbeidspartnere innen feltet, voldsutsatte kvinner med minoritetsbakgrunn.

Tabell 3.2 *Tjenester, etater og organisasjoner som var representert på kursene³*

Type tjenester, etater og organisasjoner	
Krisesenter	Kompetansesenter for sinnemestring
Ungdomsbasen	Alternativ til Vold
Innvandrer-tjenesten	Røde Kors
Flyktningkontor	Familievoldskoordinator
Flyktninghelseteamet	Kvalitet og opplæring
Integreringskontor	Skolesenter
Mottak for asylsøkere	Senter for voksenopplæring
Mottak for enslige mindreårige	Kvalifiseringstjenesten
Kommunal Boligenhet	Trygdekontor
Barneverntjenesten	Konfliktråd
Barne- og familietjenesten	Omsorgstjenesten
Kommunal forvaltning	Barnehageetaten
Statlig forvaltning	Støttesenter mot seksuelle overgrep
Helsestasjon	Incestsenter
Legevakt	Oppvekst og helsetjenester
Politi	Frivillighetssentralen
Lensmannskontor	Sosial vaktjeneste
Advokater	Vern for eldre
Sosialkontor	Helsesøster i skolen/sexologisk rådgivning
Psykososialt team for flyktninger	Pedagogisk psykologisk tjeneste
Arbeidstiltak for innvandrere	Senter for krisepsykologi
Distriktpsikiatrisk senter (DPS)	
Psykiatritjenesten	
Helse og velferdstjenesten	
Oppfølgingstjenesten	

Hvor mange som representerte ulike tjenester varierte imidlertid mye mellom geografiske områder.

Kursene var ment å skulle være et tilbud til krisesentrene og deres medarbeidere. I noen fylker var imidlertid enkelte krisesentre ikke representert. I alt unnlot syv av de 51 krisesentrene å delta på kompetanseutviklingsprogrammet.

³ Listen er utarbeidet av pedagog Kari Svisdahl.

Tabell 3.3 *Innslaget av fagfolk fra ulike tjenester til stede på kursene. Prosent (N=424)*

Tjeneste	Prosent
Krisesenter	23
Flyktningrelaterte tjenester	20
Psykiske helsetjenester	7
Sosialkontor/sosial vaktjeneste	7
Barnevern	7
Politiet	6
Helsestasjon	6
Voksenopplæring	5
Familievern	4
Andre helsetjenester	4
Advokatkontor	3
Administrative organ	2
Utdanningsinstitusjoner	1
Andre tjenester	6
Sum	100

En del faggrupper/tjenester var relativt godt representert på noen kurs, men deltok i liten grad på andre. Ett sånt eksempel var for eksempel kurset for Buskerud og Vestfold, der 10 av 38 deltakere var helsesøstre, mens ingen i denne kategorien deltok på fire av de ti kursene som ble arrangert. Andre tjenester hadde liknende ujevne fordelinger, slik at innslaget av fagfolk fra ulike tjenester varierte fra kurs til kurs.

Tabell 3.2 viser at fagpersoner fra flyktning- og innvandrrelaterte tjenester, som flyktningkontor, flyktninghelseteam, integreringskontor, innvandrertjenesten, asylmottak, psykososiale team for flyktninger utgjorde 20 prosent av kursdeltakerne. Tar vi med fagpersoner i voksenopplæringsenheter, kom til sammen en fjerdedel av deltakerne fra flyktning- og innvandrrelaterte tjenester.

3.3 Ønske om gruppeveiledning

Tabell 3.4 *Påmeldte til gruppeveiledning etter endt kurs og antall grupper opprettet*

Kursområde	Antall deltakere	Antall påmeldt gruppeveiledning	Prosent påmeldte	Grupper opprettet
Østfold	49	8	16	2
Akershus	25	2	8	0
Hedmark, Oppland	39	7	18	1
Oslo	51	4	8	1
Buskerud, Vestfold	38	21	55	3
Aust/Vest-Agder, Telemark, Rogala.	68	19	28	4
Møre/Roms, Sør/-Nord-Trøndelag	52	13	25	3
Troms, Finnmark	35	9	26	2
Nordland	32	8	25	2
Hordaland, Sogn og Fjordane	33	9	27	2
Totalt	422	100	24	20

Tabell 3.4 viser at interessen for å delta i gruppeveiledning etter gjennomført kurs, varierte mye mellom fylkene/regionene. Det ble forutsatt at veiledningsgruppene kunne ha maksimalt syv medlemmer. Det går fram av tabellen at det ble opprettet fra en til 4 grupper etter kursene, alt avhengig av hvor mange som ønsket å komme med i en slik ordning, til sammen 20 grupper. Etter kurset i Akershus ble det ikke satt i gang noen veiledningsgruppe, til tross for at de to personene som meldte sin interesse fikk tilbud om å invitere kolleger med fra egen arbeidsplass til å delta i en egen gruppe for deres virksomhet.

Veilederne besto av en psykiater, flere psykologer og kliniske sosionomer, ofte med etterutdanning i kulturkunnskap og innvandrers/flyktningproblematikk. De kom fra arbeidsplasser som psykososiale sentre for flyktninger, voksenpsykiatri, familievernkontor, regionale sentre om vold, traumatisk stress og selvmordsforebygging og fra undervisningsstilling på høyskole.

3.4 Ønske om hospitering

Det var liten interesse for å benytte muligheten for å hospitere ved et krisesenter som en del av kompetanseutviklingsprogrammet. Dette tror vi har sammenheng med at et slikt opphold bød på for store

omkostninger for de tjenestene som kunne tenke seg å benytte ordningen. I tillegg til en avgift til senteret som skulle stå for hospiteringen på 3000 kroner i uka (ved de første kursene var tilbudet at oppholdet kunne vare en til to uker), ville arbeidsplassene til hospitantene måtte ha betalt for reise, opphold og utgifter til vikar i hospiteringstiden.

Da vi på slutten av programåret i 2005 så at det gjensto midler på budsjettet for kompetanseutviklingsprogrammet, fikk krisesentrene som hadde deltatt på kursene tilbud om subsidiering av en større andel av kostnadene enn bare avgiften til hospiteringssenteret, uten at det ble angitt hvor stor andel prosjektet kunne dekke. Fem krisesentre meldte da sin interesse, med til sammen ni personer som ville delta i ordningen. Disse gjennomførte en ukes hospitering på Oslo Krisesenter våren 2006.

I løpet av 2006 har to personer fra samme krisesenter meldt sin interesse for hospiteringsordningen. På nåværende tidspunkt (desember 2006) er det imidlertid ikke avklart om de vil gjennomføre hospiteringen.

3.5 Noen fikk ikke delta på programmet

Blant deltakerne på kompetanseutviklingsprogrammet dukket det også opp fagfolk som ikke hadde fått anledning arbeidsgiver til å delta på våre kurs eller i veiledningsgruppe i etterkant av kursene. Vi kjenner til ett tilfelle der en politibetjent ikke fikk delta på kurset, men valgte å ta det på egen fritid betalt med egne midler. Vi fikk også kjennskap til to helsesøstre fra ulike kommuner som brukte egen fritid til å delta i gruppeveiledning, fordi de ikke fikk tillatelse av arbeidsgiver. Vi kjenner ikke begrunnelsene for dette. En rimelig forklaring kan være knyttet til knappe budsjetter og at små og sårbare tjenester kan ha vansker med å skaffe vikar når ansatte er borte fra jobben.

4 Deltakernes evaluering

4.1 Styrke og svakheter i kursprogrammet

Etter hvert kurs ble det utdelt evalueringsskjema der deltakerne ble bedt om å vurdere hvert enkelt innlegg med tanke på innhold og presentasjon (se Vedlegg 2). 71 prosent av kursdeltakerne leverte inn skjema. Som nevnt tidligere ga tilbakemeldingene fra kursene grunnlaget for endringer i både innhold og fremføring når det gjaldt de ulike innleggene. Dette var en kontinuerlig prosess gjennom hele toårsperioden.

Ved de fleste kursene var deltakerne svært fornøyd med innlegg der de fikk presentert metoder – måter å jobbe på. De var også i stor grad fornøyd med innleggene som handlet om juridiske problemstillinger. I mange tilfeller kom det ønsket om at disse innleggene skulle utvides. Men det var også mange som uttrykte begeistring for sekvensen som handlet om kulturkunnskap.

Ratingen varierte for øvrig fra kurs til kurs på de samme innleggene holdt av de samme foreleserne. Som arrangører var det interessant å se at det samme kurset kunne fungere så forskjellig fra arrangement til arrangement. Dette hadde sammenheng både med hvilke yrkesgrupper og tjenester som var representert, hvor mange som var til stede på hvert kurs, stedets/lokalenes utforming, og sannsynligvis den enkelte innleders dagsform.

Evalueringsskjemaene viser at kursdeltakere med liten erfaring med målgruppen, voldsutsatte kvinner med minoritetsbakgrunn, var mer fornøyd med kursene enn personer med omfattende erfaring med målgruppen. Dette ga spesielt utslag for de første kursene vi holdt, der kritesentermedarbeidere og politiet ga uttrykk for mer misnøye med kursene enn øvrige deltakergrupper.

Evalueringsskjemaet inneholdt, i tillegg til vurdering av hvert innlegg gjennom avkryssing i faste svarkategorier, et åpent spørsmål formulert slik: "Var det tema du savnet, eller har du forslag til endringer i innhold og/eller utforming av kurset?" Mange av svarene på det åpne spørsmålet var merknader til enkeltinnlegg som kursdeltakerne mente ble for elementære, for generelle, fikk for kort tid og lignende. Etter hvert som innleggene ble gitt bedre tid og fikk revidert innholdet i tråd med deltakernes ønsker, kom det andre ønsker fra enkelte kursdeltakere om nye tema. Disse gjaldt forebygging av vold, identifikasjon av voldsproblematikk, barn og familievold, og kunnskap om hva en kan gjøre med menn som utøver vold. Det kom også kommentarer om at nettverksarbeid burde vært viet mer oppmerksomhet og at det burde vært lagt mer vekt på å understreke viktigheten av samarbeid på tvers av tjenester. Men kurset fikk etter

hvert mange deltakere som kom med begeistrede uttalelser om det de hadde vært med på. Ett eksempel er denne:

”Fint med ulik fagkompetanse både blant foredragsholdere og deltakere. I det store og hele et bra – meget bra kurs.”

Kursdeltakerne ble bedt om å gi en samlet vurdering av kurset i forhold til hvorvidt det faglige innhold i kurset var i samsvar med de forventninger deltakerne hadde, hvorvidt læringsmetodene fungerte i forhold til kursets mål, om kurset virket aktiviserende og i hvilken grad kurset, totalt sett, svarte til deltakernes forventninger.

Tabell 4.1 *Gjennomsnittsskåre for deltakernes utbytte av kursene i 2005 og 2006. Verdi 1=I svært liten grad, 2=I liten grad, 3=Både/og, 4=I ganske høy grad, 5=I svært høy grad (N=)*

Tema	Gjennomsnittsskåre i 2005 (130)	Gjennomsnittsskåre 2006 (173)
Det faglige innholdet lå nært opp til det jeg ønsket å lære	3,78	4,29
Læringsmetodene virket godt i forhold til målene for kurset	3,80	4,20
Kurset virket aktiviserende	3,70	4,06
Totalt sett svarte kurset til mine forventninger	3,85	4,33

Det var ulikt antall personer som leverte inn evalueringsskjema etter hvert kurs, slik at i gjennomsnittsskåren for hvert av årene vil kurs med få personer som leverte inn evalueringsskjema få større vekt enn for kurs der mange personer fylte ut evalueringsskjema.

Tabell 4.1 viser at deltakerne, spesielt i 2006, var godt fornøyde med kursene både i forhold til egne forventninger, læringsmetodene som ble brukt og aktiviseringen i løpet av kurset.

4.2 Vurdering av veiledningen

Vi ba veilederne vi knyttet til kompetanseutviklingsprogrammet holde oss løpende orientert om forløpet i veiledningsgruppene. Vi anmodet også veilederne om å be deltakerne i veiledningsgruppene om å sende en e-post til oss når veiledningen var fullført, for å si noe om erfaringene med veiledningstilbudet.

Tilbakemeldingen fra veilederne var i all hovedsak positive. En slik tilbakemelding var formulert som denne:

”Gruppe 1 besto av tre personer som kom hver gang. Det var to fra kritesenter og en miljøarbeider fra et innvandrersenter. Denne gruppa fungerte svært bra, selv om deltakerne fra kritesenteret var de som tok opp flest problemstillinger. De jobbet med konkrete saker de var opptatt av som de syntes var

vanskelige. I oppsummeringen uttrykte alle stor nytte av veiledningen og sa de opplevde seg som heldige fordi de hadde fått et slikt "eksklusivt" tilbud gratis. Gruppe 2 besto av sykepleiere med ulik videreutdanninger. Det var ca. 5-7 på hver veiledning. En kjerne på 5 deltok i alle veiledningene. I denne gruppa jobbet vi også med konkrete saker de hadde med seg, men her kombinerte vi veiledningen med å ta opp mer generelle problemstillinger de møtte. Også denne gruppen evaluerte veiledningen som nyttig og at de hadde vært "heldige" som hadde fått dette tilbudet."

Men gruppeveiledning er avhengig av mange ulike faktorer som antall deltakere, faglig og personlig sammensetning av gruppene, medlemmenes erfaringer med voldsproblematikk, og veileders rolle. En advokat som deltok på gruppeveiledning hadde denne erfaringen:

"Vi har vært fire i gruppa pluss veileder. En jordmor på kommunal helsestasjon, en flyktningkonsulent, min advokatkollega og undertegnede. Vi har snakket om aktuelle saker, og det har absolutt vært interessant å få innspill fra de andre i gruppa. Mitt arbeid skal i utgangspunktet være juridisk og da er det nyttig å høre andres synspunkter på aktuelle problemstillinger. Leder av gruppa har vært flink til å reise konkrete problemstillinger for å få til interessante diskusjoner. Det hadde vært nyttig om gruppa hadde vært bedre sammensatt. Personlig synes jeg det er spennende å høre om andres erfaringer knyttet til de samme problemstillingene. De som var med i gruppa var veldig engasjerte. En fikk ikke fri fra jobben for å delta, og gjorde dette på fritiden. Flott gjort. Veileder for gruppa har lang erfaring og var flink til å dele dette med oss. Det var ikke lagt opp noe spesielt program for møtene. Det kunne kanskje vært greit om NKVTS lagde et lite opplegg over aktuelle problemstillinger, slik at det ikke er bare opp til gruppen selv å avgjøre hva som skal tas opp... Jeg er glad for at jeg hadde tid og anledning til å delta i opplegget."

Det var et poeng at gruppene sammen med veileder skulle ha muligheter for å vinkle gruppearbeidet etter behov. For de fleste gruppene ser det ut til, i følge veilederen, at dette har fungert godt. Dette bekreftes av at flere veiledere ble forespurt om gruppen kunne fortsette etter at de tre gangene med gruppeveiledning som var knyttet til programmet, var gjennomført. En av veilederne fikk oppdrag om veiledning på fire helsestasjoner i samme kommune som veiledningen etter kurset hadde foregått i.

I et annet område hvor det ble dannet tre veiledningsgrupper med veiledning fra ansatte fra Pykososialt team for flyktninger, fikk vi tilbakemelding fra en av veilederne om at alle gruppene ønsket å fortsette veiledningen utover de tre gangene som ble tilbudt som en del av kompetanseutviklingsprogrammet:

"Erfaringene er at mange sitter alene på sin arbeidsplass og føler et stort "trykk" og ansvar for utrolig kompliserte saker, enten som lærer, helsearbeider, flyktning-

koordinator og ved krisesentrene, og de uttrykte at det var godt å ha et forum hvor både faglige og deres følelsesmessige reaksjoner kunne bli ivaretatt. Å dele erfaringer og å lære av hverandre, samt å bygge nettverk mellom gruppedeltakerne, var positivt. Det kom fram i gruppen at det var liten kunnskap og samhandling mellom en del etater og at de ikke helt kjente til hverandres roller.”

Med utgangspunkt i erfaringene fra veiledningen har det psykososiale teamet for flyktninger påtatt seg oppgaven med å videreføre gruppene våren 2007. Etter ønsker fra gruppedeltakerne skal det også legges inn noe undervisning på tvers av gruppene for å øke kunnskapen om emnet, slik at hjelperne står bedre rustet til å kunne gi råd til den enkelte bruker. Vi har også fått tilbakemelding fra veiledere tilknyttet ett av de regionale ressursentrene om vold, traumatisk stress og selvmordsforebygging at veiledningstiden ble utvidet i noen av gruppene, og det vurderes å følge opp veiledningen i regi av ressursenteret etter at de tre gruppeveiledningene knyttet til kompetanseutviklingsprogrammet er gjennomført.

4.3 Utbytte av hospitering

Ni personer fra fem krisesentre hadde gjennomført hospitering på Oslo Krisesenter når denne rapporten skrives (desember 2006). Ordningen synes å ha vært for kostnadskrevende for de som ønsket å delta. Det gjaldt også krisesentrene, som i utgangspunktet hadde fått vite at arrangørene ville betale avgiften til krisesenteret de skulle hospitere ved. Først da vi sendte ut brev til de 19 krisesentrene som hadde deltatt på de første fem kursene om at arrangørene ville vurdere å betale en større andel av utgiftene i forbindelse med hospiteringen, meldte fem krisesentre sin interesse. Prosjektet fikk tilbakemelding fra fire av de fem sentrene som deltok i ordningen. Disse var entydig positive til hospitantoppholdet. Vi mottok kommentarer som:

”Interessant, lærerikt, nyttig. Vi ønsker at ordningen skal videreføres.”

Den kontakten vi har hatt med krisesentrene som deltok i ordningen tydet på at flere av sentrene sendte ansatte med relativt kort fartstid ved eget krisesenter. På den måten ville disse på kort tid få erfaringer om denne problematikken som det kanskje ville ta svært lang tid å opparbeide, spesielt på krisesentre i distrikt med få utenlandske brukere.

4.4 Nettverksbygging

Ved flere anledninger registrerte vi at ulike tjenester knyttet kontakter og at det i løpet av kursene ble gjort konkrete avtaler om møter i etterkant av kursene. Det ble også gitt uttrykk for i løpet av kursene at deltakerne hadde fått kunnskap om andre tjenester de kunne samarbeide med, som de ikke på forhånd hadde tenkt på som

samarbeidspartnere eller tjenester de kunne formidle egne klienter til. Sånn sett ble kursene en arena for videre kontakt og samarbeid mellom tjenester. Flere kursdeltakere sa at det var første gang de deltok på kurs sammen med fagfolk fra andre tjenester enn den de sjøl representerte. Det gjaldt fagfolk fra både skole, helsetjenester og advokatstanden.

5 Forbedringspotensialer

5.1 Innledning

I etterkant er det klart at sider ved kompetanseutviklingsprogrammet kunne vært forbedret. Vi har spesielt lagt vekt på kvalitetshevingsmuligheter i forhold til arbeid med å rekruttere kursdeltakere, tilrettelegging av nettverksbygging og samarbeid på tvers av tjenester, muligheter for å øke andelen av innledere med etnisk minoritetsbakgrunn og programmets mediefokus.

5.2 Rekruttering av kursdeltakere

Dersom det hadde vært satset mer på å finne navn på ledere av ulike tjenester da vi sendte ut innbydelser til kurs, i stedet for å sende innbydelser til tjenester uten at disse var adressert til bestemte personer, kan det tenkes at vi ville fått større respons på kursene. Vi har vært inne på at det er mye som tyder på at invitasjonene ikke fant veien til potensielle deltakere som hadde ønsket å være med på kompetanseutviklingsprogrammet. På den andre siden ville dette ha vært et svært tidkrevende arbeid. Det ble sendt ut over 6000 innbydelser i løpet av de to årene. Programmene ble også lagt ut på NKVTS' websider et par måneder før kursene skulle finne sted. Krisesentrene fikk i tillegg brev i god tid før kursene, slik at de kunne sette av tid til å delta. Vår vurdering er at et merarbeid i form av å lete opp navnet på tjenesteledere ville ha utgjort en uforholdsmessig stor arbeidsbyrde i prosjektet i forhold til hvor mange ekstra påmeldte vi ville ha fått på kursene. Arbeidsgruppen vurderte også å sette inn annonser i de største avisene i fylkene der kursene skulle holdes, men vurderte dette til å ville medføre uforholdsmessig høye kostnader.

En annen utfordring er å lage kompetanseutviklingsopplegg som trekker yrkesgrupper som normalt bare deltar i mer "eksklusive" fora for læring. Vi tenker spesielt på leger i ulike tjenester. Legene spiller en sentral rolle når kvinner utsettes for vold. 22 prosent av kvinnene med utenlandsk bakgrunn som bodde på krisesentrene i 2005 ble henvist til lege (Lien & Nørgaard, 2006). Det er av vesentlig betydning at legene kommer på banen som medvirkende i tverrfaglige nettverk som arbeider med denne problematikken. Det er etablert slike tverrfaglige nettverk i flere områder i Norge, blant annet i Hamar, Sarpsborg og Tromsø.

5.3 Nettverksbygging og samarbeid

Det var et uttalt mål for kompetanseutviklingsprogrammet at det skulle legges vekt på nettverksbygging og spore til samarbeid i

etterkant av programmet. Dette ble forsøkt ivaretatt gjennom sammensetningen av fagpersoner og tjenester i gruppearbeid i kursene. Vi fikk imidlertid tilbakemeldinger som etterlyste at vi skulle ha vektlagt dette aspektet i større grad både i forbindelse med gruppearbeidet og gjennom innleggene i kursprogrammet. Det kunne kanskje ha vært en ide å ha tatt dette opp som et eget tema i et eget innlegg på kursene. Men da måtte vi ha skåret ned på andre innlegg i programmet. Skal det gjennomføres tilsvarende kurs, bør dette temaet vektlegges i større grad enn vi gjorde.

5.4 Involvering av minoritetsspråklige i programmet

Vi var inne på at vi i utformingen av programmet for kursene var svært interessert i å få medvirkende med etnisk minoritetsbakgrunn til å holde innlegg på kursene. Det var imidlertid viktig at innledeerne skulle ha relevant fagkunnskap på de områdene kurset skulle dekke og at de var dyktige formidlere. Arbeidsgruppen kom opp med en del navn, det ble tatt kontakt med ledere for tre ulike innvandrersorganisasjoner som jobbet med kvinnespørsmål og vi fikk navn fra offentlige etater som hadde erfaringer med personer de mente ville kunne bidra på kursene våre. Jobben var vanskelig, og vi satt igjen med tre av i alt åtte innledere med etnisk minoritetsbakgrunn da det første kursprogrammet var ferdig. En bør legge vekt på å få med fagpersoner med innvandrerbakgrunn i denne typen kurs. Det er samtidig viktig at valget av innledere ikke går på akkord med krav om at innledeerne må ha relevant fagkunnskap og god formidlingsevne.

5.5 Mediefokus

I forbindelse med det første kurset som ble arrangert i Østfold, ønsket NKVTS å gjøre publikum oppmerksom på at kursene var et tiltak i regjeringens handlingsplan, Vold i nære relasjoner, og at kursene var et tilbud til ansatte i ulike tjenester som kommer i kontakt med voldsutsatte kvinner med etnisk minoritetsbakgrunn. Vi sendte pressemelding til både sentrale og lokale etermedier og presse. I tillegg til LO-media og fagtidsskriftet, Sykepleien. Vi inviterte mediene til å være til stede under innleggene på kurset. Fredrikstad Blad kom og laget et oppslag om advokat Eva Frivolds innlegg om juridiske problemstillinger i forbindelse med skifte av identitet, tvangsekteskap, kjønnslemlestelse etc. Avisa rettet fokus mot Frivolds redegjørelse for ny lov om meldeplikt i forbindelse med offentlige tjenestemenns kjennskap til planer om kjønnslemlestelse av jenter/kvinner. Ellers tok fagbladet, "Sykepleien", kontakt for å skrive om kurset.

Vi ønsket primært oppmerksomhet om kompetanseutviklingsprogrammet i forkant av kursene. Det ble derfor tatt kontakt med kommunenes eget formidlingsorgan, Kommunal Rapport, for å redegjøre for kompetanseutviklingsprogrammet som skulle settes i verk over hele landet. Kommunal Rapport var imidlertid ikke

interessert å omtale saken. Etter tre henvendelser sa redaktøren rett ut at temaet ikke var interessant for avisen.

6 Videreføring av kompetanseutvikling – anbefalinger

6.1 Modell egnet for gjentakelse

NKVTS' erfaringer fra gjennomføring av 10 kurs om arbeid med voldsutsatte kvinner med etnisk minoritetsbakgrunn, evalueringsskjema fra mer enn 300 kursdeltakere, tilbakemeldinger fra veiledere og deltakere på gruppeveiledning, og fra personer som har hospitert på krisesentre, gjør at vi, sammen med arbeidsgruppen for kompetanseutviklingsprogrammet, konkluderer med at dette har vært et vellykket prosjekt. Det er imidlertid ikke slik at vi med gjennomføringen av prosjektet har dekket behovet for denne typen kunnskap blant fagpersoner i hjelpeapparatet i Norge. Mange fikk aldri vite om tilbudet, for andre passet ikke tidspunktet og for noen var tilbudet uaktuelt av andre grunner.

Innen dette feltet kommer det stadig ny kunnskap og erfaringer som setter fagfolk og andre som arbeider med denne problematikken, i stand til å gjøre en bedre jobb for voldsutsatte kvinner med minoritetsbakgrunn og deres barn. Et annet faktum er at det er stor "gjennomtrekk" i mange hjelpetjenester, slik at det vil være stadig nye tilsatte med behov for kunnskap innen feltet.

De positive tilbakemeldingene har overbevist oss om at formen på kompetanseutviklingsprogrammet var formålstjenlig, til tross for at så få personer valgte å hospitere ved et krisesenter.

Som vi har vært inne på, står det i Tiltak 16 i regjeringens handlingsplan, "Vold i nære relasjoner", at opplæringen skal videreføres etter kompetanseutviklingsprosjektets avslutning. I det følgende vil NKVTS komme med noen forslag til hvordan denne oppgaven kan ivaretas.

6.2 Anbefalinger

Etter arbeidsgruppens erfaringer med kompetanseutviklingsprogrammet om voldsutsatte kvinner med etnisk minoritetsbakgrunn, prosjektleders tidligere erfaringer med å evaluere opplæringsprogram for ansatte i Oslo kommune som arbeidet med voldsofre, overgripere og prostituerte (Jonassen, 2001), og erfaringer med å arrangere regionvise konferanser om familievold, er det klart behov for å sette i verk minst to tiltak: For det første bør det med jevne mellomrom arrangeres tverrfaglige kurs på temaområdet voldsutsatte kvinner med minoritetsbakgrunn som et tilbud til fagpersoner i ulike tjenester, og i

tillegg bør det gis tilbud om veiledning på tvers av tjenester i relasjon til denne problematikken.

6.2.1 Stadig nye kurs

NKVTS vil anbefale at det holdes kurs om problemstillinger rundt voldsutsatte kvinner med minoritetsbakgrunn med jevne mellomrom – for eksempel hvert andre år – for ansatte i tjenester som arbeider med denne målgruppen. Kursene bør legges opp etter malen som ble benyttet i kompetanseutviklingsprosjektet. Det vil si at kursene skal ha en vinkling som gjør kunnskapen praktisk anvendbar, temaene bør innta kulturkunnskap, jus og arbeidsmetoder, og det bør legges vekt på å stimulere til nettverksarbeid på tvers av tjenester. Kursene kan også utvides til å gjelde andre problemstillinger, som forholdene for barn i innvandrerfamilier der det forekommer vold, problemstillinger som er knyttet til menn som voldsutøvere, og andre tema som vil gi ytterligere innsikt i feltet. Det vil også være en oppgave å bringe inn tema om ”best practices” på feltet. Slike beskrivelser kan være hentet både fra norske og utenlandske erfaringer med tiltak for etniske minoriteter. En må ha en kontinuerlig åpenhet for nye tema og problemstillinger innen feltet.

Det synes også å være et poeng å arrangere kurs på tvers av tjenester for at kursene kan bidra til samarbeid på tvers og innsikt i hvordan ulike tjenester arbeider med denne problematikken. På mange av kursene ble det knyttet kontakter mellom tjenester som arbeidet i samme distrikt med avtaler om å møtes i etterkant av kurset.

6.2.2 Tverrfaglig veiledning

Den delen av kompetanseutviklingsprogrammet som besto i gruppeveiledning om saker og problemstillinger knyttet til voldsutsatte kvinner med minoritetsbakgrunn, ser ut til å ha fungert tilfredsstillende. Forespørsler om å få fortsette gruppene vitner om behov for veiledning i slike saker som går ut over tilbudet på tre samlinger etter kurs. I løpet av de vel to årene prosjektet har pågått, har det blitt etablert ressursentre om vold, traumatisk stress og selvmordsforebygging i helseregionene. Fagpersoner fra tidligere psykososiale team for flyktninger er gått inn i disse sentrene. I 2006 benyttet prosjektet fagfolk fra ressursentrene som veiledere. Vi vil derfor foreslå at det med utgangspunkt i de regionale ressursentrene opprettes en veiledningstjeneste for hjelpere som arbeider med problematikk relatert til vold mot kvinner og barn i etniske minoritetsmiljøer. Et slikt tilbud kan både være i form av en telefontjeneste i mer akutte saker, og som faste tverrsektorielle veiledningsgrupper som kan gå over en gitt tidsperiode.

6.2.3 Egne kompetanseutviklingsprogram for krisesentrene?

Som vi var inne på innledningsvis, hadde krisesentrene gitt uttrykk for at de hadde behov for egne kompetanseutviklingsprogram, både når det gjaldt arbeid knyttet til minoritetsspørsmål og på andre områder av de arbeidsområdene krisesentrene dekker. Det er andre behov for kunnskap hos tjenester som daglig møter problematikken med voldsutsatte kvinner med minoritetsbakgrunn sammenlignet med tjenester som i unntakstilfeller kommer i kontakt med denne brukergruppen.

Krisesentrene har i løpet av de siste fem årene hatt en sterk økning i andelen utenlandske beboere. I 2005 hadde halvparten av kvinnene som bodde på krisesentrene utenlandsk bakgrunn (Lien & Nørgaard, 2006). I 2003 viste krisesenterstatistikken at 95 prosent av de utenlandske beboerne kom fra ikke-vestlige land (Jonassen, 2004). Dette har stilt krisesentrene, der halvparten av de daglige lederne er uten relevant utdanningsbakgrunn (Jonassen & Stefansen, 2003), overfor store utfordringer.

Det er behov for ny kunnskap om de utenlandske brukergruppene og gode løsninger på de problemene de presenterer. Samtidig har arbeidsmengden økt betraktelig ved de sentrene som har mange brukere med ikke-vestlig bakgrunn. Så lenge krisesentrene skal fortsette som frivillige tiltak, må en gjøre regning med at det vil være behov for ekstra innsats i kompetansebyggingen av krisesentrenes medarbeidere. Aktuelle problemstillinger som er særegne for krisesentrene kom fram i den første skissen som ble utarbeidet med tanke på at opplæringsprogrammet skulle ha krisesentrene som hovedgruppe. Det gjaldt metoder for å ta opp voldsproblematikk, reguleringsteknikker i samtaler, sikkerhetsarbeid og trusselvurderinger, arbeid med PTSD, endringsprosesser og kriseintervensjon, mor og barns behov i krise og sekundærtraumatisering.

Samtidig som medarbeidere på krisesentrene har spesielle behov for å ta opp spesifikke problemstillinger relatert til krisesenterarbeid, er det av vesentlig betydning både for krisesentrene selv og tjenester de bør samarbeide med, å delta på tverrfaglige kurs, som vi anbefaler gjentas. NKVTS vil derfor anbefale at det både satses på å lage egne kurs for krisesenterets ansatte på tema med spesiell relevans til sentrenes virkefelt, parallelt med at krisesentrene inviteres til å delta i kurs på tvers av tjenester.

6.3 Skriftlig veileder

NKVTS har foreslått overfor oppdragsgiver at det utarbeides en veileder om arbeid med saker som gjelder voldsutsatte kvinner med minoritetsbakgrunn. Dette er det gitt klarsignal om. Veilederen vil være et arbeidsredskap for krisesentermedarbeidere og andre ansatte i

andre tjenester som arbeider med målgruppen. Veilederen kommer til å inneholde generelle tema som kulturforståelse, fokus på psykisk helse, sikkerhetsarbeid og bruk av tolk i arbeidet. Mer spesifikke tema kommer til å handle om eksempelvis tvangsekteskap, "hentebruder", omskjæring/kjønnslemlestelse og menneskehandel. Arbeidet med veilederen vil foregå i 2007 og NKVTS vil ha det overordnede ansvaret for prosjektet.

6.4 Konklusjon

NKVTS anbefaler at kursene om arbeid med voldsutsatte kvinner med minoritetsbakgrunn fortsetter med en praktisk vinkling i forhold til problematikken, og at det etableres tilbud om tverrfaglige og tverrsektorielle veiledningsgrupper både i tilknytning til nye kurs og som egne, løpende tilbud til fagfolk i regionene på temaområdet. Videre er det allerede bestemt at det skal utarbeides en veileder for fagfolk og andre som arbeider med denne problematikken.

I den grad tjenestene har økonomi til å dekke hospitering ved krisesentre, vil vi også anbefale dette. Men slik hospitering må i så fall skje på sentre med mange beboere med etnisk minoritetsbakgrunn, og en må forsikre seg om at hospiteringssentrene har utviklet gode rutiner i forhold til arbeidet med målgruppen.

Litteraturliste

- Barne- og familiedepartementet. (2003). *Storingsproposisjon nr. 1 2003-2004, For budsjettåret 2004*. Oslo.
- Jonassen, W. (2001). *Fra kompetanse til handling* (No. Prosjektrapport 2001:13). Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning.
- Jonassen, W. (2004). *Krisesentrene 2003 - en kommentert statistikk* (No. Notat nr.1/2004): Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.
- Jonassen, W., & Stefansen, K. (2003). *Ideologi eller profesjonstenkning? En statusrapport om krisesentrene*. Oslo: Høgskolen i Oslo, Kompetansesenter for voldsofferarbeid.
- Justis- og politidepartementet. (2004-2007). *Handlingsplan. Vold i nære relasjoner*. Oslo.
- Lien, S., & Nørsgaard, E. (2006). *Rapportering fra krisesentrene 2005* (No. 2006/25). Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- NOU. (2003). *Retten til et liv uten vold. Menns vold mot kvinner i nære relasjoner*. Oslo: Justis- og politidepartementet.
- Skogøy, E. (2003). *Bokollektivet. Prosjektrapport for Bokollektivet, et botilbud for unge minoritetskvinner utsatt for tvangsekteskap eller vold i ekteskapet*. Oslo: Oslo Krisesenter 2000 - 2002.

Vedlegg 1

Litteraturtips for kursdeltakerne

- Barne- og familiedepartementet (2001): *Regjeringens handlingsplan mot kjønnslemlestelse*. Statens forvaltningstjeneste, informasjonsforvaltning. Oslo
- Bredal, Anja (1999): *Arrangerte ekteskap og tvangsekteskap i Norden*, TemaNord 1999:604, Nordisk Ministerråd, København
- Bø, Bente Puntervold (2004): *Søkelys på den norske innvandringspolitikken: etiske og rettslige dilemmaer*. Høyskoleforlaget, Kristiansand
- Bø, Bente Puntervold, Rasmussen, Maja og Aanestad, Nina (2004): *Innvandrerungdom på barnevernsinstitusjon*, HiO-rapport nr. 19, Høgskolen i Oslo
- Eriksen, Thomas Hylland (2004): *Røtter og føtter: identitet i en omskiftelig tid*. Aschehoug, Oslo
- Huitfeldt, Anniken og Kavli, Hanne Cecilie (2004): *Det globale ekteskapsmarkedet: ekteskap mellom norske menn og utenlandske kvinner – kunnskapsstatus og kunnskapsbehov*. Fafo-notat: 2004:23, Oslo
- Johansen, Elise B. et al. (2004) Bare et lite snitt. *Tidsskrift for Den norske lægeforening*, nr. 19 vol. 124, s. 2506-2508.
http://www.tidsskriftet.no/pls/lts/pa_lt.poplts
- Justis- og politidepartementet (2003): *Retten til et liv uten vold: menns vold mot kvinner i nære relasjoner*. NOU 2003:31. Statens forvaltningstjeneste, informasjonsforvaltning. Oslo
- Justis- og politidepartementet (2004-2007): *Vold i nære relasjoner*. Handlingsplan. Kan bestilles på e-post: publikasjonsbestilling@ft.dep.no
- Kaur, Lavleen (2004): *Frihetens pris på godt og vondt: relasjoner til primære miljøer, etter et utradisjonelt ekteskapsvalg i det flerkulturelle Norge*. Hovedfagsoppgave i kriminologi, Universitetet i Oslo
- Lidén, Hilde (2005): *Transnasjonale serieekteskap. Art, omfang og kompleksitet*. Institutt for samfunnsforskning, Universitetet i Oslo. Kan lastes ned eller bestilles fra: www.samfunnsforskning.no
- Madsen, Diana (2003): *Tvangsekteskaber i en europeisk kontekst: rapport om best practices i England, Norge og Tyskland*, Roskilde Universitetscenter, Center for Ligestillingsforskning, Roskilde
- Madsen, Diana Højlund et al. (2005): *Fanget mellom lov og liv. Rapport om voldsramte minoritetskvinner i Norden*. Center for ligestillingsforskning ved Roskilde Universtitetscenter, Roskilde (Kan bestilles på e-post: info@celi.dk)

- Nielsen, Sissel Lea (2005): *Prosjekt ikke-dansktalende kvinner på krisesenter – en evaluering og erfaringsopsamling*. Videns- og formidlingscenter for sosialt utsatte (kan lastes ned fra <http://www.fc-storkbh.dk/>)
- Nilsen, Sigrun og Prøis, Lisa Ormset (2002): *Fra krisesenter til eget lokalmiljø*. Oslo krisesenter
- Oslo Røde kors: *Tvangsekteskap som begrunnelse for barnevernsvedtak*. Kompendium. Kan bestilles på telefon: 23 35 19 10, evt. e-post: tbj@udi.no (Terje Bjøranger)
- Paul, Rachel Eapen (1998): *Shelters for battered women and the needs of immigrant women*, TemaNord 1998:507, København
- Rasmussen, Maja (2004): *Flerkulturelt barnevernsarbeid*, HiO-rapport nr. 20, Høgskolen i Oslo
- Seland, Marie Nilsen (red.) (2002): *Omskjæring av kvinner*. Temahefte fra MIRA-senteret; nr 1, Oslo
- Seland, Marie Nilsen (red.) (2003): *Tvangsekteskap. Temahefte fra MIRA-senteret nr 2*, Oslo
- Skogøy, Elin (2003): *Bokollektivet. Prosjektrapport for Bokollektivet, et botilbud for unge minoritetskvinner utsatt for tvangsekteskap eller vold i ekteskapet*. Oslo krisesenter
- Skytte, Marianne (2001): *Etniske minoritetsfamilier og sosialt arbeid*. Gyldendal akademisk, Oslo
- Roksøy, Wenche L. og Abdi, Safia Y. (2003): *Grunnleggende informasjon om omskjæring av jenter: en brukerveiledning*. Harstad helsestasjon, Harstad
- Wikan, Unni (2003): *For ærens skyld. Fadime til ettertanke*. Universitetsforlaget, Oslo
- Østby, Lene (2004): "Små skritt sammen – om sosialt gruppearbeid for kvinner med etnisk minoritetsbakgrunn utsatt for tvang og vold." I *Forebyggende sosialt arbeid*, Gunn Strand Hutchinson (red.), Høgskolen i Bodø, Bodø
- Aambø, Arild (2004): *LOS: Løsningsorienterte samtaler*, Gyldendal akademisk, Oslo

Andre kilder som har stoff om problemstillinger relatert til arbeid med etniske minoriteter:

Norsk tidsskrift for migrasjonsforskning. – Tapir akademisk forlag
<http://www.flyktninghelse.info/>
[http://www.fokuskvinner.no/Publikasjoner/Kvinner sammen](http://www.fokuskvinner.no/Publikasjoner/Kvinner_sammen)
www.formidlingscentret.dk
www.krisesenter.com/materiell/materiell.html

Vedlegg 2

Evaluerings skjema

Evaluering av kurs: Arbeid med voldsutsatte kvinner med etnisk minoritetsbakgrunn

- Yrke og type arbeidssted:

- Erfaring i arb. med voldsutsatte kvinner med minoritetsbakgr.: (Sett ring rundt aktuell verdi)

1 Omfattende erfaring 2 En del erfaring 3 Liten erfaring 4 Ingen erfaring

HVORDAN FUNGERTE KURSET FOR DEG?

(Sett ring rundt den verdien på skalaen som passer best.)

Vurdering av det enkelte innlegg:

Fungerte:	Svært dårlig	Ganske dårlig	Både/ og	Ganske bra	Svært bra
1. Forskningsbasert kunnskap om voldsutsatte kvinner med etnisk minoritetsbakgrunn	1	2	3	4	5
- Innhold/relevans	1	2	3	4	5
- Presentasjon					
2. Flerkulturell kommunikasjon					
- Innhold/relevans	1	2	3	4	5
- Presentasjon	1	2	3	4	5
3. Tvangsekteskap og æresrelatert vold					
- Innhold/relevans	1	2	3	4	5
- Presentasjon	1	2	3	4	5
4. Minoritetskvinner mellom to kulturer – sett i et helseperspektiv					
- Innhold/relevans	1	2	3	4	5
- Presentasjon	1	2	3	4	5
5. Juridiske problemstillinger som gjelder kvinner med etnisk minoritetsbakgrunn					
- Innhold/relevans	1	2	3	4	5
- Presentasjon	1	2	3	4	5
6. Arbeid med voldsutsatte kvinner med etnisk minoritetsbakgrunn					
- Innhold/relevans	1	2	3	4	5
- Presentasjon	1	2	3	4	5

Samlet vurdering:

	I svært liten grad	I liten grad	Både/ og	I ganske høy grad	I høy grad
7. Det faglige innholdet lå nært opp til det jeg ønsket å lære	1	2	3	4	5
8. Læringsmetodene virket godt i forhold til målene for kurset	1	2	3	4	5
9. Kurset virket aktiviserende	1	2	3	4	5
10. Totalt sett svarte kurset til mine forventninger	1	2	3	4	5

Andre kommentarer:

Var det tema du savnet, eller har du forslag til endringer i innhold og/eller utforming av kurset?
(Bruk baksiden av arket.)